

Ишембаева Ш.К.

**СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК ӨНҮГҮҮ МОДЕЛДЕРИ
ЖАНА АЛАРДЫ КЫРГЫЗСТАНДЫН АЗЫРКЫ ШАРТТАРЫНДА
КОЛДОНУУ МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ**

Ишембаева Ш.К.

**МОДЕЛИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО
РАЗВИТИЯ И ВОЗМОЖНОСТИ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ
УСЛОВИЯХ КЫРГЫЗСТАНА**

Sh.K. Ishembaeva

**MODELS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT
AND THE POSSIBILITY OF THEIR APPLICATION IN THE
MODERN CONDITIONS OF KYRGYZSTAN**

УДК: 338.26(575.25)(043.3)

Макалада жалпы эле социалдык-экономикалык өнүгүү жана анын модели түшүнүктөрү ачып көрсөтүлүп, социалдык-экономикалык өнүгүүнүн учурда дүйнөдө калыптанган негизги типтери каралды. Социалдык-экономикалык өнүгүүнүн либералдык, консервативдик, социал-демократиялык, социалдык багыттуу жана башка моделдерине кеңири мүнөздөмө берилип, алардын ар биринин мүнөздүү белгилери, артыкчылыктары жана кемчиликтери көрсөтүлдү. Аталган моделдерге мисал болгон айрым өлкөлөрдүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү жана тандалып алынган моделдеринин натыйжалуулугу чагылдырылды. Ал эми КМШ өлкөлөрүнүн ичинен Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүү моделдери иликтенди. Ар кандай өнүгүү моделдеринин салыштырмалуу анализинин натыйжасында жана учурдагы кырдаалды эске алып Кыргызстандын азыркы шарттарында аларды пайдалануу мүмкүнчүлүктөрү талданды. Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүн камсыз кылуучу негизги факторлор аныкталды.

Негизги сөздөр: социалдык-экономикалык өнүгүү, либералдык модель, консервативдик модель, социал-демократиялык модель, социалдык багыттуу модель, постиндустриалдык коом, маалыматтык коом, социалдык адилеттүүлүк.

В статье раскрыты понятия социально-экономического развития и их моделей, рассмотрены основные типы социально-экономического развития, сформированные в мире к настоящему времени. Дана подробная характеристика либеральной, консервативной, социально-демократической, социально-ориентированной и других моделей социально-экономического развития, раскрыты характерные признаки, преимущества и недостатки каждого из них. Отражены особенности социально-экономического развития и эффективность выбранных моделей развития некоторых стран в качестве примера вышеперечисленных моделей. Из стран СНГ исследованы модели социально-экономического

развития Российской Федерации и Республики Казахстан. По результатам сравнительного анализа различных моделей развития и с учетом современных тенденций изучены возможности их применения в современных условиях Кыргызстана. Определены основные факторы, обеспечивающие социально-экономическое развитие Кыргызской Республики.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, либеральная модель, консервативная модель, социал-демократическая модель, социально-ориентированная модель, постиндустриальное общество, информационное общество, социальная справедливость.

The article reveals the concepts of socio-economic development and their models, discusses the main types of socio-economic development, formed in the world by now. A detailed description of the liberal, conservative, socio-democratic, social-oriented and other models of socio-economic development is given, the characteristic features, advantages and disadvantages of each of them are revealed. Reflects the features of socio-economic development and the effectiveness of selected development models of some countries as an example of the above models. From the CIS countries, the models of socio-economic development of the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan were studied. According to the results of a comparative analysis of various models of development and taking into account current trends, the possibilities of their application in modern conditions of Kyrgyzstan are studied. The main factors that ensure the socio-economic development of the Kyrgyz Republic are identified.

Key words: socio-economic development, liberal model, conservative model, social democratic model, socially oriented model, post-industrial society, information society, social justice.

Ар кандай мамлекеттин социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн негизинде өнүгүүнүн белгилүү модели жатат. Өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн модели деп экономиканын жана социалдык чөйрөнүн максаттары менен

маселелеринин, принциптеринин, элементтеринин жана талаптарынын жыйындысы аталат. Ар бир өлкө анын тарыхый, геосаясий, улуттук, экономикалык, маданий жана башка өзгөчөлүктөрүнө негизделген өзүнүн өнүгүү моделин калыптандырат жана ага ылайык өнүгөт.

Учурда дүйнөдө калыптанган социалдык-экономикалык өнүгүү моделдерин 4 негизги типке бириктиришет: либералдык, консервативдик, социал-демократиялык, социалдык багыттуу [1].

Либералдык социалдык-экономикалык моделдин (АКШ) мүнөздүү белгилери болуп: адам эркиндиги менен укуктарынын артыкчылыгы; мамлекеттин экономикага минималдуу кийлигишүүсү; мамлекеттин социалдык программаларынын минималдык пакети; мамлекеттик эмес уюмдарды социалдык камсыздоо жана социалдык коргоо багытында ишмердүүлүк жүргүзүүгө шыктандыруу саналат.

Консервативдик социалдык-экономикалык модель (Улуу Британия) мамлекеттин социалдык чөйрөгө бир аз гана кийлигишүүсүнө; эмгек рыногун жөнгө салууга жана жумуш менен камсыз кылууга; активдүү киреше саясатына негизделет.

Социал-демократиялык моделге (Швеция, Дания, Норвегия) экономикада мамлекеттик сектордун чоң үлүшү; социалдык чөйрөнүн мамлекеттик бюджеттен каржыланышы; жумушсуздукту жана иш менен камсыз кылууну жөнгө салуу; жогорку сапаттуу жана жалпыга жеткиликтүү билим берүү жана саламаттыкты сактоо системалары мүнөздүү.

Социалдык багыттуу өнүгүү моделинде (Германия, Австрия, Италия, Португалия, Франция, Голландия) рынок экономикасы менен мамлекеттин активдүү ролу айкалышкан. Бул моделге мамлекеттик сектордун абдан чоң үлүшү жана калкка активдүү социалдык колдоо көрсөтүү мүнөздүү болуп, жарандардын социалдык камсыздалышы жана социалдык адилеттүүлүк өзгөчө мааниге ээ [1].

Жогорудагы социалдык-экономикалык өнүгүү моделдеринин Кыргызстандын азыркы шарттарында пайдалануу мүмкүнчүлүктөрүн иликтөө максатында кененирээк талдап көрөлү.

Либералдык (америкалык) өнүгүү модели ишкердик эркиндигин ар тараптуу өнүктүрүүгө, ресурстарды максималдуу пайдаланууну жана баалардын туруктуулугун камсыз кылууга негизделген. Аталган модель эмгек өндүрүмдүүлүгү жогорулатууну жана жеке ийгиликке жетүүнү көздөйт. Кемчилиги катары белгилей кетүүчү жагдай – бул модель калктын эң активдүү

бөлүгүнүн гана байышы үчүн шарт түзөт. АКШ жашоонун деңгээли жана сапаты боюнча жогорку көрсөткүчтөргө жетишкен менен, жакырчылык көйгөйү өлкөдө курч боюнча калууда. Мындан улам кирешелердеги айырмачылыктарды кыскартуу АКШнын өкмөтүнүн экономикалык саясатынын эң маанилүү багыттарынын бири болуп саналат.

Социалдык рыноктук экономика модели рыноктун субъектилеринин эркин өнүгүшүнө, эркин ишмердүүлүгүнө жана жеке жоопкерчилигине, рыноктук кырдаалга ылайык борборлоштурулган эмес чечимдерди кабыл алууга негизделет. Мамлекет адамды экономикалык саясатка эмес, экономикалык саясатты адамга «ыңгайлаштырууга» тийиш. Социалдык рыноктук экономиканын жалпы концепциясына ылайык, анын максаты жана аларга жетүүнүн каражаттары төмөнкүлөр:

1. Максималдык жогорку бакубаттуулукту камсыз кылуу. Бул максатка жетүү үчүн эркин атаандаштыкты өнүктүрүү; экономикалык эркиндик үчүн зарыл шарттарды түзүү; коомдун эмгекке жарамдуу мүчөлөрүнүн толук иш менен камсыз болушуна умтулуу; иштегиси келген ар бир адамга кепилденген кирешени камсыз кылуу; эмгекти эл аралык бөлүштүрүүнү кеңейтүү; тышкы экономикалык ишмердүүлүктү либералдаштыруу талап кылынат. Мунун баары элдин максималдык жогорку бакубаттуулугун жогорулатуу жолдору катары каралат.

2. Социалдык адилет акча системасын жана негизги товарлар менен кызматтардын бааларынын туруктуулугун камсыз кылуу. Мындай максатка көз карандысыз эмиссиялык банктын болушу; өлкөнүн экономикасынын тынымсыз өнүгүшүнүн негизинде мамлекеттик бюджеттин салыштырмалуу туруктуулугун жана төлөм балансын жакшыртуу аркылуу жетүүгө болот.

3. Социалдык камсыздоону, социалдык адилеттүүлүктү, үй-бүлөлөрдү социалдык коргоону; кирешелерди жана мүлктү адилет бөлүштүрүүнү камсыз кылуу.

4. Социалдык продукт калкты социалдык коргоо үчүн каражаттарды калыптандырууда чечүүчү ролду ойнойт. Мамлекет социалдык жардам, пенсия жана жөлөк пулдарды, турак-жай үчүн кошумча төлөмдөрдү төлөө, дотациялар түрүндө кирешелерди жана мүлктү алгачкы бөлүштүрүүнү түзөтүү боюнча иш-чараларды ишке ашырат. Социалдык рыноктук экономика концепциясы социалдык-саясий түзөтүүлөрдө белгилүү чектөөлөрдүн зарылдыгын шарттайт.

Экономикалык саясат, инсандын жана социалдык топтордун эркиндигин мүмкүн болушунча азыраак чектеши керек. Эркин экономикалык процесстин натыйжалары алардын социалдык багыттуулук көз карашынан түзөтүлүүгө тийиш [2].

Аталган рыноктук моделге ылайык экономиканын жана социалдык процесстердин өнүгүшү, согуштан кийинки алгачкы жылдардагы татаал шарттарга карабастан, Батыш Германиянын экономикалык жактан өнүгүшүн жана эң башкы социалдык көйгөйлөрдү чечүү үчүн жагымдуу шарттарды камсыз кылган. Өлкөнүн батыш жана чыгыш бөлүктөрү бириккенден кийин экономиканын социалдык багытталышы бирдиктүү Германиянын бүтүндөй аймагын камтый баштаган. Топтолгон экономикалык потенциал, курч социалдык көйгөйлөрдү чечүү тажрыйбасы Чыгыш Германиядагы социалдык кыйынчылыктарды чечүүгө өбөлгө түзгөн. Азыркы мезгилде бүт өлкөнүн масштабында жашоо деңгээлинин жана образынын акырындык менен теңделиши жүрүүдө.

«Социалдык багыттуу экономиканын» швед модели экономикалык ойлордун швед мектебинин мүнөздүү өзгөчөлүгү болуп саналат. Аталган модель экономиканы кризиссиз өнүктүрүү максатында мамлекеттик жөнгө салууга колдоо көрсөтүүгө, кирешелерди жана менчикти бөлүштүрүү маселелерин активдүү изилдөөгө, класстык тилектештик идеясын колдоого негизделген. Социалдык багыттуу экономика модели башка моделдерден өзүнүн күчтүү социалдык саясаты менен айырмаланат. Ал, эң оболу, мүлктүк теңсиздикти кыскартууга багытталган. Бул максатта кирешелерди салык алуунун жогорку ставкаларынын жардамында калктын эң аз камсыз болгон катмарларынын пайдасына бөлүштүрүү механизми колдонулат [5].

Социалдык экономикалык системанын шведдик моделин «функционалдык социалдашуу» деп да аташат. Мындай системада өндүрүштүк функция атаандаштык негизде аракет кылган жеке ишканаларга жүктөлөт, ал эми мамлекет жашоонун жогорку деңгээлин камсыз кылуу функциясын аткарат. Ал өзүнө иш менен камсыз кылуу, билим берүү, медициналык тейлөө, социалдык камсыздандыруу, ошондой эле социалдык инфраструктуранын транспорт, илимий-изилдөө мекемелери сыяктуу көпчүлүк түрлөрүнүн ишин жолго коюу боюнча камкордукту алат.

Жалпылап айтканда, бүгүнкү күндө өнүккөн өлкөлөр постиндустриалдык же маалыматтык коом деп аталган жаңы цивилизацияга багыт алышты. Улуттук экономиканын бул тиби дүйнөнүн калкынын – 15,6% гана камтыйт. Бирок ал планетанын негизги товарларды жана кызматтарды өндүрүүчүсү жана керектөөчүсү болуп саналат жана дүйнөнүн ИДПсынын 2/3 ашыгын өндүрөт.

КМШ өлкөлөрүнүн социалдык-экономикалык өнүгүү моделдерин карап көрөлү. Азыркы мезгилде бардык КМШ өлкөлөрүндө таанылган социалдык-экономикалык өнүгүү моделдеринин негизги элементтери болуп калктын жашоосунун деңгээли жана сапатын жогорулатууга жетишүү максатында өлкөдө тандалып алынган экономикалык саясат, экономиканы өнүктүрүүнүн өлкөнүн потенциалына жана максаттарына туура келген оптималдуу түзүмүн тандоо, ошондой эле коюлган максаттарды ишке ашыруу үчүн ресурстарды камсыз кылуу жолдорун тандап алуу эсептелет.

КМШ өлкөлөрү өтө татаал кырдаалдарда жана абдан кыска мөөнөттө көп сандаган улуттук, экономикалык, саясий, социалдык, ошондой эле маданий жана башка көйгөлөрдү чечүүгө муктаж.

КМШ өлкөлөрүнүн ичинен Россия социалдык экономиканы түзүү үчүн эң чоң экономикалык потенциалга ээ болгондуктан, социалдык экономиканын россиялык моделине токтолуп өтүү зарыл. Конституцияга ылайык Россия Федерациясы социалдык мамлекет катары мүнөздөлөт, демек, мамлекеттик саясат адамдардын татыктуу жашоосун жана эркин өнүгүшүн камсыз кылган шарттарды түзүүгө багытталган. Мамлекеттин функциясы баш мыйзамда – ар бир адам жөнүндө кам көрүү, жана жарандардын милдети – кепилденген эркиндик менен менчик мамилелеринин өзүнүн жыргалчылыгына жооп берүү деп белгиленген. Өлкөдө социалдык экономиканы калыптандыруунун эң негизги өбөлгөлөрү болуп мамлекет менен өлкөнүн ар бир жашоочусунун дал ушундай өз ара милдеттенмелери санылышы керек [2].

Рыноктук реформалардан кийин өлкөнүн алдында экономикалык жааттан алганда – трансформациялык төмөндөөдөн чыгуу, ал эми социалдык жааттан алганда – өлкөнүн калкынын үчтөн бирин камтыган жакырчылыкты жоюу маселеси турган. Азыркы мезгилде – модернизациялоо жана кууп жетүүчү өнүгүү, экономикалык өнүгүүнүн инновациялык стадиясына өтүү

жана ага ылайык келген постиндустриалдык коомдун инфраструктурасын түзүү максатында туруктуу өсүү траекториясына чыгуу маселеси турат.

Мындан улам Россия экономикалык өсүүнүн жаңы моделине жана жаңы социалдык саясатка басым жасоодо. Мында социалдык саясат экономикалык өсүүсүз мүмкүн эмес экендиги анык.

Акыркы жылдарда Россияда экономикалык өсүүнүн жогорку темптери камсыз кылынып, анын негизинде социалдык көйгөйлөрдү чечүүнүн перспективдик программалары кабыл алынууда. Өкмөттүн экономикалык саясатындагы социалдык маселелердин эң маанилүүсү болуп жакырчылыкты кыскартуу, андан ары жоюу эсептелет. Өкмөттүн социалдык программасында өзгөчө ролду киши капиталынын өнүгүшүнө жасалган ири инвестициялар ойнойт. Социалдык адилетсиздикти жараткан себептерге, паракордукка, өлкөнүн байлыгын уурдоого каршы күрөш жүрүп жатат.

Андан ары Казакстан Республикасынын социалдык-экономикалык өнүгүү моделин карап көрөлү.

Казакстандын социалдык-экономикалык өнүгүү модели 20 жылдан ашуун убакыт ичинде өзүнүн натыйжалуулугун далилдеди. Бул моделди башка КМШ өлкөсүндө өзүндөй кылып көчүрүп алганга мүмкүн эмес, жана казак модели өзү башка бир эффективдүү социалдык-экономикалык моделдин көчүрмөсү болуп эсептелбейт. Казакстанда көптөгөн башка ийгиликтүү өлкөлөрдүн тажрыйбасы изилденип, бирок Казакстанга гана таандык географиялык, саясий, тарыхый, улуттук жана экономикалык факторлор жана шарттар эске алынган [4].

Нефтинин жана башка сырьё ресурстарынын бааларынын көтөрүлүшү, компетенттүү башкаруу Казакстандын экономикалык өнүгүүсүн тездеткен.

Казакстан Республикасы – чет өлкөлүк жана Казакстандын жеке капиталы басымдуулук кылган рыноктук экономика орногон өлкө. Анткен менен мамлекет натыйжалуу менчик ээси болуп эсептелген чөйрөлөр да көп, айталы транспорт

инфраструктурасын: авиацияны, темир жолдорун, нефть жана газ түтүктөрүн өнүктүрүү мамлекеттин камкордугунда.

Негизинен социалдык түзүүчүсүн эске алганда Казакстан моделин социал-демократиялык модель катары аныктоого болот.

Кыргызстан, демократиялык баалуулуктарга багыт алуу менен, реформалардын либералдык жолу тандап алган. Тилекке каршы, рыноктук мамилелерди калыптандыруу үчүн зарыл шарттардын жоктугунан улам өлкөбүз реформаларды эмдигиче жыйынтыктай албай келет [4].

Кыргызстан социалдык багыттуу рынок экономикасын курууга багыт алган. Республикада социалдык-экономикалык өсүүнү камсыз кылуучу негизги факторлорго өнөр-жайын калыбына келтирүү, атаандаштыкка жарамдуу айыл-чарбасын түзүү, социалдык чөйрөнү өнүктүрүү, жакырчылыкты кыскартуу, аймактарды комплекстүү өнүктүрүү кирет. Социалдык-экономикалык өнүгүү стратегиясын ишке ашыруу үчүн өлкөнүн тарыхый, улуттук жана башка өзгөчөлүктөрүн, өнүккөн өлкөлөрдүн жана КМШ өлкөлөрүнүн өнүгүү моделдеринин артыкчылыктарын эске алуу конкреттүү өнүгүү программаларын жана пландарын иштеп чыгып, ишке ашыруу зарыл.

Адабияттар:

1. Глеубердиева С.С. Модели социально-экономического развития: сравнительный анализ стран СНГ / Устойчивый рост национальной экономики: инновации и конкурентоспособность: материалы III Международной научно-практической конференции аспирантов и молодых ученых. - Минск, 28-29 ноября, 2012. - Минск: РИВШ, 2012. - С. 149-152.
2. Туменова С.А., Эндреева М.Х. Факторы социально-экономического развития России в условиях модернизации//TERRA ECONOMICUS. - 2012. - Т.10. - №3.
3. Пчела А.В. Управление экономическим развитием / журнал «Вестник государственного и муниципального управления». - №2(21). - 2016. - 51-56-бб.
4. Хамзаева А.М., Мамытова К.К. Факторы экономического развития некоторых стран: уроки для Кыргызстана / Экономика и предпринимательство. - Москва, 2017. - №9-3(86). - 112-114-бб.
5. Яковлева Я.С. Скандинавская модель всеобщего благосостояния: трансформация в условиях кризиса. / Современные научные исследования и инновации. - 2016. - Т.2.

Рецензент: к.э.н., доцент Самиева К.Т.